

УДК 004.3:371.33

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.56.15>

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ СТРУКТУР

Галина Тимофєєва

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет суспільно-гуманітарних наук, кафедра філософії і релігієзнавства,
вул. Левка Лук'яненка, 13-Б, 04053, м. Київ, Україна*

В статті розглянуто вплив інформаційного концепту на розвиток соціальних інститутів в мережевому суспільстві. Об'єктом дослідження стали базові соціальні інститути, виділені за функціональним принципом: інститути сім'ї, обряду, освіти, релігії, політики, економіки. Обґрунтовано важливість впливу інформаційного фактора на трансформацію соціальних інститутів і презентовано методологічні позиції соціальних дослідників, які розглядали цю тему в своїх роботах. Показано, що інформаційний концепт та умови мережевого суспільства є причиною наступних трансформацій соціальних інститутів: а) в інститути сім'ї змінюються традиційні ролі чоловіка і дружини, виникають нові форми сімейних відносин, збільшується роль інтернету в сімейному житті; б) з'являються нові форми і види ритуальних практик, які зберігають дух традиції чи пропонують нові форми збереження, і одночасно легітимізують нові види ритуалізованої поведінки, пов'язаної з кіберкультурою та транскордонними молодіжними субкультурами; в) в сфері освіти на тлі застосування нових мережевих технологій і методів навчання зміни рольової поведінки учнів та вчителів, виникають і розвиваються теорії, які передбачають можливість навчання людини через технології та машини, а також імовірність навчання самих машин в контексті розвитку штучного інтелекту; г) релігійний інститут завдяки інтернету та мережам розширює власні канали комунікації, і сама комунікація щодо релігійних практик та контенту стає діалогічною та більш толерантною. Окрім того, інформація сприяє збільшенню ваги індивідуального релігійного досвіду людини як прояву глобалізації і підтримці нетрадиційних для певної спільноти релігійних практик; д) в сфері політики змінюються способи ведення політичних кампаній, виникає електронне урядування, зростає роль громадянського суспільства, засвоюються нові мережеві інструменти, що сприяють формуванню колективної волі до ухвалення суспільно-обґрунтованих рішень на законодавчому рівні; е) на основі розуміння інформації як товару і як нового ресурсу виникає цифрова економіка, змінюються форми праці та зайнятості, зростає роль стартапів і цифрових платформ.

Ключові слова: інформація, мережеве суспільство, соціальні інститути, цифрові платформи, комунікація, медіапростір, глобалізація, електронний уряд, цифрова економіка, теорія конективізму, трансформація сім'ї.

Постановка проблеми. Інтернет і соціальні мережі надають людям безпрецедентні можливості для самовираження, підриваючи традиційні ієрархії та монополії на знання. Тепер потужні цифрові платформи та громадянські ініціативи розподіляють владу і дозволяють людям брати участь у прийнятті рішень на рівні, який раніше був недоступний. Так само задля безперешкодної комунікації людей з усього світу стираються географічні кордони, формуються нові форми соціальної взаємодії з більшою увагою до індивідуальних цінностей і поведінки окремої людини. Про ці можливості, аналізуючи стрімкий поступ планетою нових електронних технологій, багато писали М. Кастельс, М. Маклюєн, Е. Тофлер, З. Бауман та багато інших відомих на весь світ соціальних дослідників. Разом із тим, нові ідеї, нові форми поведінки і нові види зв'язків в будь-якій соціальній системі

завжди викликають певний опір самої системи, оскільки перешкоджають їй працювати визначено, упорядковано та передбачувано. Великою мірою цю визначеність, упорядкованість та передбачуваність віддавна забезпечували соціальні інститути, які часто розуміють як своєрідну «фортецю стабільності та спротив новому», оскільки містять в своєму складі «комплекс позицій, ролей, норм і цінностей, представлених в конкретних видах соціальної структури й організації щодо стабільної діяльності людей по відношенню до фундаментальних проблем у виробництві для підтримки життєздатних соціальних структур в межах певного оточуючого середовища» [1, р. 38].

Задля такої підтримки життєздатності соціальні інститути повинні доповнюватися повсякчасно новими видами соціальних взаємодій, які склалися історично, самовідтворюються і задовольняють певні життєво важливі потреби людей. Окрім нових видів взаємодій, які задовольняють виклики нових технологій та вирішують ключових питань, як-от баланс між індивідуальними свободами та колективними інтересами, захист приватності, нові форми суспільної організації тощо, соціальні інститути змінюють саму природу соціальних взаємодій, ієрархій та структур. Одним з ключових елементів такої зміни, на думку більшості відомих соціальних дослідників, є інформація.

Розглянути більш детально вплив інформаційної компоненти на розвиток соціальних інститутів є **метою цієї статті**.

Методологія дослідження. Розвитку уявлень про соціальний інститут як систему із взаємопов'язаними елементами слід завдячувати першим соціологам XIX–XX століть – Е. Дюркгейму, Г. Спенсеру, Т. Парсонсу та Р. Мертону. Виходячи з необхідності описати механізми соціального порядку та умови його збереження, адаптації соціальних груп до навколишнього середовища, вони розвивають функціональний підхід, наполягаючи, що кожен елемент соціальної системи своїм функціонуванням підтримує життєздатність цілого. В межах цього підходу створюється така класифікація соціальних інститутів: сімейний, обрядовий, релігійний, політичний, економічний. На думку перших соціологів саме ці інститути дозволяють забезпечувати стабільність суспільного розвитку за рахунок регулювання, розподілу та забезпечення соціального порядку. По мірі розвитку соціальної думки принципи створення цієї класифікації, а також самі її елементи неодноразово критикувалися та переосмислювалися, і сучасні функціоналісти (Н. Луман, П. Бергер, М. Фуко, Ю. Габермас) в описі інституційних феноменів приділяють більше уваги процесам змін і трансформації соціальних інститутів під впливом соціальних, економічних та культурних факторів. Це дає можливість зрозуміти, як соціальні інститути змінюються з часом і під впливом різних факторів.

Вплив інформаційного фактора на соціальні інститути і результати такого впливу в мережевому суспільстві ми будемо досліджувати, ґрунтуючись на ідеях Е. Шортера (нові характеристики сучасної сім'ї – індивідуалізація та приватизація, зміна гендерних ролей) [2], Ю. Савельєвої («проектність» сім'ї в мережевому суспільстві) [3], Р. Додонова (трансформація сучасних ритуальних практик під впливом культурного поля) [4], Л. Мановича (інституціоналізація субкультур) [5], Н. Лумана (функціонування освітніх інститутів у мережевому середовищі) [6], Дж. Сіменса (конективізм та можливості самонавчання штучного інтелекту) [7], С. Филипчук (інтерактивність релігійного медіапростору) [8], П. Бергера (прояви релігійної глобалізації) [9], М. Калера (концепція «мережевої політики») [10], Е. Тофлера [11] та К. Ерроу [12-13] (інформація як товар).

Виклад основного матеріалу. В останні декілька десятиліть статистичні дані й результати соціологічних досліджень фіксують суттєві зміни, що відбуваються із **сім'єю як соціальним інститутом**. Наразі в багатьох країнах світу спостерігається виникнення

різноманітних форм організації приватного життя замість однієї, домінуючої моделі шлюбно-сімейних відносин, тобто плюралізація форм сімейного життя. Цьому, як зазначають, наприклад, Л. Ола, І. Котовська та Р. Ріхтер сприяли радикальні зміни ролі й місця жінок у соціально-економічному житті суспільства, потреба в самореалізації в позасімейних сферах діяльності (перш за все для жінок), лібералізація суспільної моралі, що стала толерувати розлучення, дошлюбні сексуальні стосунки, офіційно не зареєстровані шлюбні партнерства, позашлюбні народження [14]. Якщо донедавна нормативним типом сім'ї та домогосподарства визнавалася тільки традиційна сім'я – гетеросексуальна подружня пара з дітьми, а сім'ї інших типів або індивіди, що не мали сім'ї взагалі, вважалися порушниками соціальних норм, то сьогодні з економічної точки зору для окремого індивіда більш вигідними є інвестиції у власну освіту, здоров'я, кар'єрне зростання, аніж витрати часу та коштів на сім'ю й дітей.

Традиційна сім'я, навіть попри збереження своєї форми і поширеність, сьогодні сприймається не як джерело захисту від економічної нестабільності, а радше як джерело психологічної підтримки, спосіб організації дозвілля, реалізації емоційних потреб індивіда та потреби в близьких стосунках і особистому щасті. Подружні зв'язки поступово перетворюються перш за все на психологічну цінність, поширюється модель сім'ї, яка соціальними дослідниками характеризується як «постмодерністська». Вперше цей термін щодо сім'ї використав американський соціолог Е. Шортер, який у 1975 році виокремив три основні характеристики такої сім'ї: байдужість підростаючого покоління до ідентифікації себе з сім'єю; нестабільність подружніх пар, що супроводжується швидко зростаючим рівнем розлучень; руйнація поняття «гнізда» нуклеарної сім'ї у зв'язку з емансипацією жінок [2].

Як зазначає американська феміністка Дж. Стейсі: «Мені здається, що ми живемо у перехідний період історії сім'ї, між періодом порядку, встановленого модерном, та періодом, якому поки що важко дати назву, і саме тому, що не можливо охарактеризувати за допомогою одного терміну конкуруючі взірці сімейних культур, які співіснують в даний час» [15, р. 192].

Дуже важливо в зв'язку з цим відмітити трансформацію сім'ї під впливом інформаційних цінностей та елементів мережевого суспільства. Зокрема українська дослідниця Ю. Савельєва, інтерпретуючи положення М. Кастельса щодо мережевого улаштування суспільства, в цьому контексті виводить постмодерністську сім'ю як модель мережевого суспільства [3] і виокремлює наступні тренди, приклади яких ми можемо спостерігати в реальному житті:

– мережі заміщають нуклеарні сім'ї в якості первинних форм емоційної підтримки [3, с. 93]. В реальному житті можна спостерігати, як члени сім'ї з більшою охотою проводять час і спілкуються в соціальних мережах, беруть участь в професійних та гендерних рухах (наприклад, жінки все більше залучаються в мережеві освітні, психологічні, споживачські тощо спільноти за інтересами), діти так само емоційно менше залежать від батьків, а більше – від співрозмовників в соціальних мережах, які, до речі, можуть як формувати, так і деструктурувати їх особистість;

– започаткування міжособистісних стосунків у мережі (знайомство) з подальшим оформленням (неоформленням) шлюбних відносин стверджує перевагу індивідуальних практик над абстрактними нормативними приписами, зменшення (а іноді й скасування) тяжіння до оціночних суджень, демонструє можливість плюралістичних підходів до реалізації сімейної політики;

– створення сім'ї розглядається як проект. Ідея проектності впливає з тези М. Кастельса про те, що мережа орієнтована не на виробництво предметів і речей, а на реа-

лізацію проєктів. Можна подивитися, що ідея проєкту (зокрема його ознака тимчасовості) в контексті мережевої сім'ї суголосна ідеї «свідомої бездітності» (англ. childfree) – субкультури та ідеології пов'язаної з принциповим небажанням мати дітей попри таку можливість. Основною причиною небажання продовжувати свій рід прихильники цієї ідеології називають комплексне обмеження свобод та незалежності, економічних, політичних та соціальних втрат, котрі спричинюються дітністю;

– вплив мереж на людей і їх уявлення про сім'ю може проявлятися у вигляді змін в системі цінностей, норм, установок, прагнень, потреб та інтересів, в їх соціальному самопочутті і емоційному стані, в їх поведінці. Досвід сучасних форм організації сімейних відносин має неймовірні можливості у поширенні в порівнянні з будь-яким попереднім етапом історії людства.

Обряди, ритуали, традиційні церемонії тощо, покликані демонструвати стан дисципліни і субординації в суспільстві, прийнято вважати найдавнішим регулятивним засобом інституціонального характеру. Пізніший розгляд соціальної природи названих практик в роботах М. Вебера [16], Е. Гобсбаума [17], М. Гальбвакса [18] та інших дослідників дає нам не тільки уявлення, як ці практики виникають, формуються (конструюються), зникають, пов'язуючи при цьому минуле і майбутнє певної спільноти, але й знаходять спільний знаменник для різних форм людської діяльності. Погоджуючись з Р. Додоновим в думці, що сучасні ритуальні практики, з одного боку, формуються під впливом загального культурного поля, а з іншого, самі його і породжують (чим забезпечується одночасно тяглість та унікальність) [4], продовжимо, що важливим в сучасному суспільстві виступає не відтворення традиції чи ритуалу по всій його формі, а збереження їх духу, а іноді навіть збереження в нових формах. Наприклад, сьогодні частину культурно-символічного часто представляє комунікативний мережевий простір. Цифрове середовище сприяє знайомству з новими формами обрядів та традицій, насамперед молодіжними, та швидкому поширенню тих, що найбільше сподобалися. Пости, фото та відео отримують схвалення за допомогою «лайків» та поширюються завдяки репостам.

Сьогодні святкову або визначну подію у всіх верствах суспільства прийнято та доступно фіксувати у цифровій формі. Приміром, приготування певної страви може бути традицією, коли вона передує спільній трапезі, що об'єднує членів сім'ї, стаючи її невід'ємною частиною тощо. Новою традицією цифрової епохи можна вважати сімейні «відеозустрічі» у цифровому форматі, або сімейний канал у популярних месенджерах, куди всі члени сім'ї викладають фотографії та щось цікаве зі свого життя насамперед для старших родичів. Цифрові способи підтвердити дружній чи сімейний зв'язок знижують комунікативне навантаження на людину – надіслати смішну картинку простіше, ніж зателефонувати, але дозволяють закріпити певні ритуали, що дозволяють бути впевненим, що з рідними все гаразд.

Поряд з видозмінами усталених форм традицій і ритуальних практик, в сучасному суспільстві під впливом Інтернет-мереж з'являються нові види ритуалізованої поведінки, зокрема у вигляді молодіжних Інтернет-субкультур. Відомий дослідник цього явища Л. Манович таким чином визначає його значення: «кіберкультура або комп'ютерна культура – це культура, яка виникла або виникає через використання комп'ютерних мереж для спілкування, розваги та бізнесу. Інтернет-культура – це також вивчення різних соціальних явищ, пов'язаних з Інтернетом, та інших нових форм мережевого спілкування, таких як онлайн-спільноти, мережеві ігри, обмін текстовими повідомленнями, і це явище включає питання, пов'язані з ідентичністю, приватним життям, та формування мереж [5]. Однією з перших Інтернет-субкультур вважають субкультуру Фідо (виникла на початку 90-х років

XX століття серед користувачів Фідонету, аматорської комп'ютерної мережі), пізніше виникли субкультури хакерів, геймерів, блогерів, тролей [19].

Інституціоналізації цих мережевих практик сприяє те, що по мірі залучення індивіда до свого відправлення, вони розкривають його екзистенційний потенціал, який дає змогу формувати і закріплювати певні життєві стратегії, набувати різноманітних ідентичностей, соціалізуватися і отримувати соціальне схвалення. Прикладом таких зараз дуже модних транскордонних молодіжних ритуальних практик можна вважати субкультури прихильників яскравих екзотичних стилів, що надійшли до західного світу з корейського та японського культурних просторів – халлю, к-рор, манга, аніме тощо.

Загалом, матеріальні та інтелектуальні технології, практики, що наповнюють Інтернет-субкультури, дають можливість їх учасникам формувати різні варіанти життєвої поведінки через засвоєння особистісних і соціальних стратегій, а також вибудовувати віртуальні симулякри масової культури, засновані на моді й поп-арті.

Освіту як самостійну соціальну систему з власними правилами, цінностями та логікою функціонування розглядав німецький соціолог Н. Луман в роботі «Система освіти суспільства» [6]. Ця система, на його думку, є не просто відображенням зовнішнього світу, а створює власну реальність через комунікацію. У контексті мережевого суспільства Луман відзначав нові виклики для освіти, які полягають у тому, що, з одного боку, мережі надають безмежні можливості для доступу до інформації, а з іншого – вони створюють нові форми соціальної взаємодії, які можуть як сприяти навчанню, так і ускладнювати його.

Освіта, так само як і інші комунікативні системи, за Луманом, виступає носієм і транслятором певного культурного коду, який в мережеву епоху не стільки засвоюється, скільки критично осмислюється новими поколіннями. Це стає можливим завдяки створенню комунікативної навчальної ситуації, у якій, замість пасивної передачі інформації від вчителя до учня має відбуватися постійний діалог і обмін думками. Окрім того, учнів слід долучати до створення знань, а не лише їхнього споживання. Це може бути реалізовано через проекти, дискусії, дослідження. Навчання не лише предметних знань, але й навичок ефективної комунікації: вміння слухати, висловлювати свою думку, працювати в команді дають розвиток необхідних комунікативних будувати міцні відносини, досягати цілей і реалізувати свій потенціал [6].

Розуміння інформації як ключового фактора трансформації соціального інституту освіти в епоху мереж дало розвиток теорії конективізму, яка представляє процес навчання та освіти як участь у мережних спільнотах та виконання мережних завдань з метою формування нових зв'язків між людиною та технологіями. Автор цієї теорії Джордж Сіменс – американський педагог та дослідник впливу мереж на педагогіку – відстоює принцип, що «навчання може відбуватися у нелюдських додатках» [7] і відтак сам процес навчання змінює вектор із засвоєння знань на їх здобуття. Інакше кажучи, здатність шукати знання, є більш важливою навичкою, ніж самі знання, які постійно застарівають через збільшення інформаційного континууму. Окрім того, учень має навчитися відфільтровувати вторинну та зайву інформацію на підставі виконання мережевих задач, участі в навчальних спільнотах та створенні т.зв. «особистої мережі навчання» [7].

У згаданій роботі Дж. Сіменс презентує такі ключові концепти конективізму: 1) навчання. Його він розуміє як – це процес підключення спеціалізованих вузлів або джерел інформації; 2) спеціалізовані вузли та джерела інформації складаються з цифрових, електронних, інтернет-ресурсів (тобто навчання і технології нерозривно пов'язані між собою); 3) навчання, а отже, і знання полягають у різноманітті думок; 4) здатність сприймати зв'язок між численними перспективами, думками і поняттями посідає центральне

місце в навчанні; 5) розвиток та підтримка зв'язків необхідні для безперервного навчання; 6) можливість оцінити інформацію до взаємодії з нею є метавмінням, що застосовується до початку навчання [7].

Ідею мережевої освіти далі розвивають португальські дослідники Аль-Дахдх, Озорио і Кайрес, показуючи роль викладача, учня та знань в умовах, що динамічно змінюються. Учні та викладачі розуміються як вузли мережі, а саме знання – як сукупність таких вузлів та відносин між ними. Відносини не автономні між двома вузлами, вони є частиною інших з'єднань та шаблонів. Цим і забезпечується мережева динаміка: потік інформації відіграє роль в збереженні або припиненні зв'язків, додаються нові вузли та з'являються інші [20].

Попри критику, яку зазнає конективізм за індуктивність та застосування інструментів неформальної логіки до освітнього процесу (тим самим навіть нівелюючи ідею інституціональності освіти), він є корисною теорією для розвитку інструментів штучного інтелекту, зокрема його здатності до самонавчання. Адже він пропонує безконтрольну модель навчання, у якій учень знаходить певні патерни з наведених прикладів без явного зворотного зв'язку. Повторення і відносна подібність об'єктів у наведених прикладах може допомогти учню об'єднати різні ідеї, щоб отримати новий об'єкт. За таким самим принципом може відбуватися і самонавчання штучного інтелекту.

Соціальний інститут релігії так само видозмінюється в епоху мереж. Новими формами вираження релігійного досвіду є і віртуальні богослужіння, і кібермолитви, дискусії/форуми, музичне поклоніння тощо. Вже наприкінці ХХ століття, передчуваючи потужний вплив мережної комунікації на усталені форми соціальної взаємодії американський богослов С. Д. О'Леарі порівнює комп'ютерне опосередковане спілкування із зсувом, який спричинив Гутенберг, винайшовши друкарський верстат [21]. А в іншій своїй праці вчений зазначає, що мережа інтернет не тільки дозволяє завершити «велику місію» евангелізації всього світу й стати потужним інструментом месіанського чудотворення [22, р. 44]. Римо-католицька церква, затверджуючи інтернет-середовище як легітимний спосіб спілкування вірян, тобто інституціоналізуючи його в церковному контексті, словами Послання Папи Франциска до 48-го Всесвітнього дня суспільних комунікацій закликає католиків сприймати мережеве релігійне спілкування як важливий інструмент поширення віри і набуття християнської єдності: «Сміливо ставаймо мешканцями цифрового світу. Церква потребує бути присутньою у світі комунікації для того, щоб вести діалог із сучасними людьми й допомагати їм зустрічати Христа. ... Революція, що відбувається в комунікативних медіа та в інформаційних технологіях, є величезним і захопливим викликом; нам потрібно відповісти на цей виклик зі свіжою енергією та уявою, щоб передавати іншим красу Бога» [23]. Отже, церква і в теоретичних дискусіях, і в конфесійних практиках активно долучається до інтернет-аудиторії через інтернет-сайти, соціальні мережі і блоги. Усі ці форми активності можна об'єднати загальною назвою «електронні медіа», з тим, аби розглянути способи трансформації релігійних інститутів за обґрунтованими і структурованими ознаками. Прикладом, Е. Тоффлер у своїй класичній праці «Нова парадигма влади» важливими ознаками нових медіа називає інтерактивність, мобільність, зворотність, можливість взаємозв'язку, повсюдність та глобалізацію [24]. Проаналізуємо далі за цими ознаками конфесійний медіа-простір.

Про *інтерактивність* медіапростору пише зокрема Лорне Л. Давсон у дослідженні «Медіація релігійного досвіду в кіберпросторі»: «Ця реальна інтерактивність залучає людей до соціального життя в мережі та пов'язує користувачів із наявною соціальною дійсністю. Інтернет, на відміну від інших комунікаційних каналів, спроможний наблизитися

до інтерактивності офлайнних стосунків» [25, р. 31]. Перевагами інтерактивного релігійного спілкування є, як зазначає українська дослідниця С. Филипчук, можливість вірянина дискутувати на теми, які він не може обговорити в безпосередній комунікації всередині своєї церковної громади, стати редактором чи співтворцем нового медіапродукту (якщо він виступає автором гілки обговорень на церковному форумі), через соціальні мережі Facebook, Instagram та ін. поспілкуватися з живими людьми з будь-яких куточків країни чи планети на теми, які його хвилюють, послухати та побачити блогерів з числа священиків, богословів, релігійних діячів, конфесійних журналістів, експертів та ін. і «вийти за інформаційні «храмові стіни», винести на широкий загал свої не завжди «канонічні» думки й переживання, спілкування у форматі «віч-на-віч» із собою та Іншим, відчутти межову ситуацію між сакральним та профанним» [8, с. 95].

Мобільність для релігійних інституцій проявляється передусім у використанні комунікаційних електронних пристроїв – смартфонів, планшетів, традиційних видів комп'ютерів для трансляції наживо важливих релігійних подій, відеосемінарів, представлення в зручному для читання вигляді контенту релігійного призначення, спілкування через месенджери на релігійні теми тощо.

Зворотність та взаємозв'язок, як їх розуміє Е. Тоффлер, це передавання інформації від одного інформаційного носія до іншого. І в цьому сенсі приватне електронне листування через Viber, WhatsApp, Telegram, інші популярні мережі та їх інструменти перепочування інформації дають можливість охопити інформаційною увагою більшу кількість користувачів-вірян. Популярні портали ключових конфесій оперативного оновлюють інформацію, яка стосується їх безпосередньої діяльності, а також додають фундаментальні роботи, які фіксують та закріплюють світоглядні релігійні настанови своїх прихильників. Приміром, архітектоніка офіційного сайту Православної церкви України (<https://www.pomisna.info/uk/>) містить такі мультимедійні розділи: церква (уся інформація про структуру церкви: синодальні установи та комісії, єпископат, церковні документи, інфраструктуру, відзнаки), Предстоятель (біографія, послання, проповіді), новини, відео (божественних літургій з нагоди основних свят і найбільш визначних для ПЦУ локаціях), контакти.

Прояви *релігійної глобалізації* розглядав у своїй роботі «Релігійний досвід та традиція» відомий американський соціолог Пітер Бергер. Відзначаючи зниження впливовості в сучасних суспільствах традиційної для них релігії, він фіксує збільшення ваги індивідуального релігійного досвіду людини, переживання якого є «радикально інакшим» [9]. Виокремлюючись з-поміж інших людських повсякденних практик, цей досвід перетворюється на реальність *par excellence*, в порівнянні з якою всі турботи повсякденного життя втрачають свою значимість. Саме цим, на думку Бергера, можна пояснити поширення і підтримку нетрадиційних для християнської спільноти східних (будистських, індуїстських тощо) духовних практик.

Параметри взаємин у суспільстві, регламентуючи діяльність із завоювання, утримання і використання влади, задають **політичні інститути суспільства**. Так само, як й інші соціальні інститути, вони охоплюють систему прийнятих у суспільстві норм, цінностей, засобів, функцій, які виконує цей інститут у суспільстві й тим самим забезпечують стабільність та тяглість владних відносин в суспільстві. Головним політичним актором інституціоналізації політичної системи прийнято вважати державу. В цьому сенсі варто погодитися з американським політологом Дж Герцем, що фактично світова історія – це історія витворення, структурованості та розвитку держави: «Ця ключова політична інституція (держава) набувала різних форм: античної демократії, ранньофеодальної монархії, абсолютистсько-просвітницької та конституційної монархії тощо. Нині ж вона історично побутує

переважно у формі національної держави. Проте соціологічна сутність цієї інституції залишається незмінною – це суспільний (головно політичний) інститут з монопольним правом на легітимне застосування насильства на певній адміністративній території» [26].

Темпи розвитку цифрової цивілізації і багаторазова тотальна трансформація соціально-економічної інфраструктури змушують державу все більше боротися за геополітичні впливи та конкурувати з новими наднаціональними і високотехнологічними утвореннями – міжнародними корпораціями. Так, на думку Дж. Герца, «держави вже не є тим «твердим ядром» міжнародної політики, яким вона була від часів Вестфальської мирної угоди». Сучасна криза держави полягає у неспроможності цієї інституції захистити власну територію від дії високотехнологічних засобів масового ураження (тобто бути «твердим ядром» чи «атомом» світової політики), що зумовлює необхідність звернення до колективно-безпекових форм оборони [26].

Разом з тим, ще однією важливою формою опору та способом збереження свого домінування в соціально-інституційній структурі, держава обирає трансформацію своїх функцій та форм задля забезпечення цілісності й безпеки суспільства.

На початку ХХІ століття в країнах Західної Європи та США отримала розвиток концепція «мережевої політики» [10], теоретиками якої держава розглядається як елемент, інтегрований у соціум через мережу приватних або некомерційних організацій. При цьому державні та громадські структури набувають нових форм децентралізованих установ з широкою базою контактів і високим рівнем координації. Відносини між такими організаціями будуються на основі обміну ресурсами навколо спільних проєктів, де роль держави полягає в розширенні прав і можливостей зацікавлених сторін і полегшенні співпраці між ними.

Прикладом такої децентралізованої держави є, приміром, Естонія, якій вдалося змінити підхід до державотворення з ієрархічного на мережевий. Мережева структура передбачає ефективний зворотний зв'язок: система не чинить спротив, як результат – державні рішення ухвалюються швидко за підтримки стейкхолдерів та суспільства. Новації обговорюються публічно у соціальних мережах. Щоб почути думку громадськості та представників бізнесу, мережеве суспільство надає такі можливості через механізм публічної політики, яка ґрунтується на тому, що політики мають враховувати думку громадян, а громадяни – бути небайдужими, активно заявляти свою позицію у просторі прийняття рішень. Для успішного функціонування публічної політики важливими є громадські консультації, які є цінним інструментом для залучення ключових стейкхолдерів до розробки того чи іншого законопроекту чи іншого важливого документу. Одними із таких стейкхолдерів, зацікавлених сторін, які можуть впливати на діяльність будь-якої державної інституції, є блогери. Блогосфера у мережевій державі відіграє помітну роль, особливо за умови активності фоловерів. Як вказує О. Зернецька, якщо повідомлення стосується суспільно значущих або тем «на часі», воно неодмінно стає приводом для дискусії, що розгортається у коментарях. Коментування блогів є специфічною формою публічної комунікації, її учасники можуть бути знайомими у реальному житті, і в таких випадках їхній спосіб комунікації набуває рис відповідальних і довірчих (навіть якщо вони ховаються за ніками) [27]. У блогосфері як місці суспільного діалогу безупинно формуються нові думки та ідеї, що можуть бути підхоплені і реалізовані. Це живий організм, який безперервно наповнюється і змінюється, у ньому повсякчас з'являються нові учасники, він перетворюється на дієвий механізм суспільно-політичного впливу [28]. Таким чином бачимо, як сучасна держава засвоює мережеві інструменти, легітимізує механізми формування колективної волі до ухвалення суспільно-обґрунтованих рішень у вигляді законів, декларації принципів тощо та продовжує залишатися ключовим соціальним інститутом суспільства в сфері політики.

Норми економічної поведінки, що устатковують практичну взаємодію індивідів в сфері товарного та технологічного обміну, забезпечують **економічні інститути суспільства**. У рамках нормативної економічної структури прийнято розглядати відносини власності та тип виробництва, а також пов'язані з цим соціальні цінності та морально-етичні стандарти. Відтак до конкретних соціальних інститутів в економіці *відноситься інститут власності, система торгівлі і розподілу, фінансова система, система страхування та інші види систематизованої економічної активності*. Маючи на увазі, що мережеве суспільство в центр своєї трансформаційної уваги поміщує соціальний процес, а не статичну модель чи об'єкт, то слід розуміти, що розвиток названих інститутів і приведення їх сучасних видів до певної рівноваги відбувається не за рахунок додавання до певної моделі якогось елемента чи ресурсу шляхом перемоги в конкурентній боротьбі (війні), а шляхом встановлення нових видів соціальних взаємодій та масштабування цих взаємодій на якомога більшу кількість вузлів мережевого суспільства. Це можна пояснити на прикладі економічного інституту власності. Як зазначає український економіст Ю. Радіонов, до певних часів власність як така примножувалась різного масштабу захопницькими війнами (на рівні країн – за території з цілим комплексом ресурсів, на рівні менших соціальних груп – за частку ринку (і відтак за ресурси)), а для її закріплення в суспільстві приймалися звичаєві чи законодавчі угоди, скеровані на захист власності та закріплення здобутих майнових прав [29]. Мережеве суспільство трансформує цей самий інститут власності завдяки застосуванню гнучких технологій організації *цифрових електронних платформ*, або таких бізнес-моделей, які, утворюючи своєрідну екосистему, на добровільних засадах об'єднують необмежену кількість учасників економічних відносин (як індивідуальних, так і групових) відтак покладаючись на неосяжні економічні активи. Однією з основ таких бізнес-моделей є, наприклад, математична модель Барабаші–Альберт, що являє собою алгоритм генерації випадкових безмасштабних мереж з використанням принципу переважного приєднання. Численні дослідники в різних наукових галузях довели, що безмасштабні мережі широко зустрічаються як в природі (харчові ланцюжки), так і створені людиною – Інтернет, всесвітня павутина, мережі цитування, деякі соціальні мережі. Зазначені мережі є майже безмасштабними, однак, в них наявні декілька вузлів (їх звать хабами) з надвисоким ступенем у порівнянні з іншими вузлами мережі. Іншими словами, мережа з більшою кількістю взаємозв'язків притягує до себе зв'язки менш потужних мереж і за рахунок цього стає ще більшою і ще більш потужною.

Якщо в основу якоїсь бізнес-моделі покласти власність транснаціональної корпорації з її величезною кількістю економічних і ділових взаємозв'язків, то вона, навіть не володіючи важелями прямого контролю за масами постачальників і споживачів, на добровільній основі залучає в цю бізнес-модель менш потужних з точки зору взаємодій (взаємозв'язків) учасників, формує правила їхньої поведінки, а також порядок розподілу спільно створених доходів. При такій організації бізнесу корпорації не потрібно примножувати власність у вигляді статичного ресурсу (матеріального активу), так само як і немає необхідності здійснювати значні інвестиції в бізнес. Наприклад, один із найбільших транснаціональних ритейлерів Amazon не має жодного складського приміщення, світовий лідер в галузі міських пасажирських автоперевезень Uber не володіє жодним автомобілем, а у найбільшій мережі туристичного житла Airbnb у власності немає ніякої нерухомості. Всі вони спираються на активи численних учасників економіко-технологічних платформ, що розташовані в різних країнах. Тому відношення зарубіжних продажів до зарубіжних активів в цифрових компаніях є істотно вищим, ніж у традиційних лідерів глобального бізнесу. Не застосовуючи механізмів прямого акціонерного контролю, власники цифрових

платформ здатні формувати привабливі економічні умови для залучення масової цільової аудиторії цілком незалежних постачальників з різних країн світу. Способи монетизації доданої вартості можуть бути різними – від продажу рекламного простору (Facebook, Google) до стягування відсотків від вартості здійснених трансакцій (Airbnb, Uber). Але сам тип бізнес-моделі залишається незмінним – з'єднання постачальників і покупців на базі єдиного інтернет-майданчика. Конкретні методи створення умов для постачальників і способи їх з'єднання зі споживачами обумовлюють унікальність і привабливість платформної моделі бізнесу, а отже, і її прибутковість.

Іншими цифровими технологіями, завдяки яким відбувається трансформація економічних інститутів є блокчейн, та Інтернет речей [30].

Блокчейн, який увійшов в наше життя через криптовалюти, системи ідентифікації даних, блокчейн-реєстри тощо зумовив появу нових організаційних форм бізнесу та фінансової поведінки. І сьогодні він все більше конкурує з такими традиційними, заснованими на праві власності, структурами як підприємство (фірма) і навіть держава.

Транзакції без участі людини та спільне використання ресурсів, які взагалі змінять в майбутньому структуру споживання, пропонує нам Інтернет речей. Він уже використовується там, де є потреба у віддаленому моніторингу стану об'єктів і зборі великих даних для аналізу. Наприклад, міський транспорт з датчиками переміщення, сміттеві баки з датчиками наповнення, планування маршрутів транспорту на підставі даних про переміщення людей по місту, відеоспостереження, контроль за рівнем води у водоймах, датчики шуму та забруднення вже роблять зручнішими та безпечнішими міста по всьому світу. А великі дані, які збираються внаслідок роботи датчиків, дають можливість владі міста краще розуміти потреби мешканців.

Усі ці приклади нових бізнес-моделей, які є результатом трансформації традиційних економічних інститутів, не могли би бути реалізованими без головного – усвідомлення суспільством ідеї про інформацію як товар. Формалізацію цієї ідеї одним з перших здійснив американський соціолог і філософ Е. Тоффлер. У другій книзі трилогії, що присвячена інформаційному суспільству, – «Третя хвиля» – він показує, як інформація починає витісняти навіть таку традиційну для індустріального суспільства сферу, як виробництво [11], а далі обґрунтовує механізми набуття інформацією якостей товару, наголошуючи на тому, що а) збір, аналіз і продаж персональних даних стають все більш поширеними практиками сучасного світу, б) виникають нові продукти, базовані на інформації як головному ресурсі – програмне забезпечення, бази даних, консалтинг; в) виникає необхідність захисту інформаційної інтелектуальної власності (так само як в доіндустріальному суспільстві – захист майнових прав). Окрім того, Е. Тоффлер визначає унікальні властивості інформації, які дозволяють вважати її новим видом багатства: копіювання та відтворення, незалежність вартості від кількості користувачів, збільшення вартості з ростом кількості з'єднань та мереж.

Такі ж ідеї проводить нобелівський лавреат з економіки, автор теорії економічної рівноваги Кеннет Джозеф Ерроу. У роботах «Інформація та економічна поведінка» [12] та «Інформація як товар» [13] він підкреслює, що інформація, попри різноманіття форм та видів, має дві важливі особливості. Перше, вона відіграє основну роль в управлінні розподілом ресурсів, значно переважаючи роль цін на звичайні товари. Друге, вона сама є товаром, причому рідкісним та цінним, але властивості його дуже відмінні від звичайних. Роль інформації в розподілі ресурсів показана в наведених вище прикладах, а щодо якостей інформації як товару, то тут слід зважати на такі її особливості: 1) при споживанні, на відміну від будь-якого іншого ресурсу (товару) інформація не зникає, вона може багатократно відтворюватися та ставати підґрунтям для різних варіантів знання; 2) за певних умов вона

може застарівати, втрачати актуальність, і відтак отримувати «нульову» вартість. Якщо згадати, що інформаційний сектор, представлений сьогодні медіаіндустріями, робить досить суттєвий внесок у національні та глобальну економіки, то зрозумілим є «економічний детермінізм» інформації як певного виміру сучасного споживчого ресурсу.

Отже можна спостерігати суттєву трансформацію економічних інститутів суспільства під впливом інформаційно-комунікаційних технологій. Усвідомлення ідеї інформації як товару призводить до появи нових економічних форм суспільного взаємообміну, які, враховують можливості інформації бути скопійованою та багатократно відтвореною, масштабуватися з ростом кількості з'єднань та мереж, не залежати в формуванні своєї вартості від кількості споживачів принципово по іншому здійснювати розподіл ресурсу і навіть генерувати цей ресурс не залежно від природних та людських чинників.

Висновки. Інформація в мережевому суспільстві є потужним інструментом, за допомогою якого здійснюються різноманітні соціальні трансформації, які торкаються всіх сфер життя – від сім'ї та освіти до політики та економіки. Дослідження інформаційних концептів, що стають причиною трансформації соціальних інститутів в мережевому суспільстві дозволило зробити наступні висновки.

1. Соціальний інститут сім'ї трансформується в напрямку змін традиційних ролей чоловіка і дружини (подружня пара тепер об'єднується не заради утворення домогосподарства, а заради психологічної підтримки), виникнення нових форм сімейних відносин (спостерігається руйнування нуклеарної сім'ї, сім'я розуміється як соціальний проєкт, суголосний ідеї «свідомої бездітності»); зростання ролі інтернету в сімейному житті (який заміщає нуклеарну сім'ю в якості форми емоційної підтримки, затверджує плюралістичний підхід до реалізації сімейної політики, змінює ціннісні та нормативні уявлення про сім'ю як таку).

2. Інформаційний концепт, який змінює інститут обрядовості (ритуалу), породжує форми мережевих практик, які, з одного боку, зберігають дух традиції чи пропонують нові форми збереження, а з іншого, вводять в суспільний обіг нові види ритуалізованої поведінки, пов'язаної з кіберкультурою та транскордонними молодіжними ритуальними практиками.

3. Соціальний інститут освіти інформація переводить у вимір комунікації, що уможливило застосування нових мережевих технологій і методів навчання; зміну ролі поведінки учнів та вчителів, і утворення нових форм соціальної взаємодії. Окрім того, інформаційний концепт в освіті сприяє виникненню і подальшому розвитку теорії конективізму, яка відстоює перевагу здатності пошуку знання над самим знанням і навичкою його засвоєння. Ця ж теорія, поряд з теоріями біхевіоризму та когнітивізму, стає підґрунтям для подальшого розвитку та самонавчання штучного інтелекту.

4. Активно перетворюються під впливом інформаційного концепту і релігійні інститути суспільства. Інтернет-мережі так само поступово стають для них домінуючим каналом комунікації, що дозволяє дискутувати щодо питань віри, долучати до творення релігійного контенту широке коло зацікавлених осіб з числа церковнослужителів, простих вірян та невоцерковлених осіб, яких цікавлять питання віри. Окрім того, інформація сприяє збільшенню ваги індивідуального релігійного досвіду людини як прояву глобалізації і підтримці нетрадиційних для певної спільноти релігійних практик.

5. Інформаційний концепт як частина соціальних мереж змінює способи ведення політичних кампаній, виникає електронне урядування, зростає роль громадянського суспільства. Сучасна держава як основний політичний інститут засвоює мережеві інструменти, легітимізує механізми формування колективної волі до ухвалення суспільно-обґрунтованих рішень у вигляді законів, декларації принципів тощо.

6. Під впливом інформаційно-комунікаційних технологій відбувається суттєва трансформація економічних інститутів суспільства: виникає цифрова економіка, змінюються форми праці та зайнятості, зростає роль стартапів і цифрових платформ. В основі усіх цих змін лежить розуміння інформації як товару і як нового ресурсу, який конкурує, а іноді й замінює такі традиційні ресурси як сировина та енергія.

Список використаної літератури

1. Turner J. *The Institutional Order*. New York : Longman, 1997.
2. Shorter E. *Die Geburt der modernen Familie*. Rowohlt Verlag, 1990.
3. Савельєва Ю.М. Сім'я як філософська проблема: досвід деконструкції: дис. ... к.філос.н., Суми, СумДУ, 2016. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Savelieva_Yuliia/Simia_iak_filosofska_problema_dosvid_dekonstruksii.pdf
4. Dodonov R. Transformation of commemorative practices in Ukrainian historical discourse. *Skhid*, 2022, 3(1), 5–14. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(1\).253628](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(1).253628)
5. Manovich L. *New Media from Borges to HTML*. In: *The New Media Reader* ; [ed. Noah Wardrip-Fruin & NickMontfort]. Cambridge, Massachusetts, 2003. P. 13–25.
6. Luhmann N. *Das Erziehungssystem der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp, 2002.
7. Siemens G. *Connectivism: a learning theory for the digital age*. *International Journal of Instructional Technology & Distance Learning*, 2005, 2, 5. URL: http://www.itdl.org/Journal/Jan_05/index.htm
8. Филипчук С. Трансформації нових медіа християнських конфесій України. *Схід*, 2018, 5(157), 92–98 [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.5\(157\).149031](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.5(157).149031)
9. Berger P.L. *Reflections on the Sociology of Religion Today*. *Sociology of Religion*, 2001, 61(4): 443–454.
10. Kahler M. (Ed.). *Networked Politics: Agency, Power, and Governance*. Cornell University Press, 2009. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt7v8vb>
11. Тоффлер, Елвін. *Третя Хвиля* (пер. з англ. А. Євса). Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000.
12. Arrow K. J. *Information and Economic Behavior*. Technical report (Iss.14), Harvard Project on Efficiency of Decision-Making in Economic Systems. Federation of Swedish Industries, 1973.
13. Arrow K. *J Information as an economic commodity*. In *On Ethics and Economics*. Routledge, 2016.
14. Oláh, L., Kotowska, I.E., & Richter, R. The new roles of men and women and implications for families and societies. In G. Doblhammer & J. Guma (Eds.), *A Demographic Perspective on Gender, Family and Health in Europe* Springer Open. Web, 2018, pp. 41–65.
15. Stacey J. *Brave New Families: stories of domestic upheaval in late twentieth century America*. New York: Basic Books, 1990.
16. Вебер М. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. (перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого). Київ, 1998.
17. Гобсбаум Е. *Винайдення традиції* (Пер. з англ. М. Климчука). Київ: Ніка-Центр, 2005.
18. Halbwachs M. *On collective Memory*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1992. URL: <https://www.willbrehm.com/wp-content/uploads/2016/12/Halbwachs-1952.pdf>
19. Краснопуров П. (2016). Феномен Інтернет-субкультур: філософсько-антропологічний аналіз. *Схід*, 2(142), 74–78. [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.2\(142\).70558](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2016.2(142).70558)
20. Aldahdouh A. A., Osorio A. J., Caires S. *Understanding knowledge network, learning and connectivism*. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2015, 12(10), 3–21. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED572896.pdf>

21. O'Leary, S.D. Cyberspace as Sacred Space: Communicating Religion on Computer Networks. *Journal of the American Academy of Religion*, 1996, 64, 781–808. <http://dx.doi.org/10.1093/jaarel/LXIV.4.781>
22. O'Leary S. D. Utopian and dystopian possibilities of networked religion in the new millennium. *Digital Culture Books*. University of Michigan Press: Michigan, 2010.
23. Послання Папи Франциска на 48-й Всесвітній день суспільних комунікацій. URL: <http://credo.pro/2014/02/110721>
24. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила (перекл. з нгл. Н.Бордукової). Харків: Акта, 2007.
25. Dawson The mediation of religious experience in cyber-space. *Religion and Cyberspace*. New York: Taylor & Francis, 2005. P. 15–37.
26. Herz, J. H. Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, 1950, 2(2), 157–180. <https://doi.org/10.2307/2009187>
27. Зернецька О. Блогосфера як інструмент соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*. 2014. № 4-5. С. 130–141.
28. Зернецька О. Глобальна політична блогосфера – нова арена політичної комунікації. *Політичний менеджмент*. 2009. № 2. С. 13–26.
29. Радіонов Ю.Д. Інститути та їх роль у розвитку національної економіки. *Інвестиції: практика і досвід*, 2017, 3, 24-30. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2017/6.pdf
30. Тимофеева Г.В. Інструменти цифрової економіки в інституційному середовищі. В: «Соціокультурні трансформації та геополітичні виклики в умовах багатополярного світу»: Тези Всеукр. Наук.-практ.конф. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С. 134–137.

INFORMATION TECHNOLOGIES AND TRANSFORMATION OF SOCIAL STRUCTURES

Halyna Tymofieieva

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Faculty of Humanities, Department of Philosophy and Religious Studies,
Levka Lukyanenka St., 13-B, 04053, Kyiv, Ukraine*

The article examines the impact of the information concept on the development of social institutions in a networked society. The research object is the basic social institutions identified on a functional basis: institutions of family, ritual, education, religion, politics, and economics. The importance of the information factor in the transformation of social institutions is substantiated, and the methodological positions of social researchers who considered this topic in their works are presented. It is shown that the information concept and the conditions of a networked society cause the following transformations of social institutions: a) in the institution of the family, traditional roles of husband and wife are changing, new forms of family relations are emerging, and the role of the Internet in family life is increasing; b) new forms and types of ritual practices appear, which preserve the spirit of tradition or offer new forms of preservation, and at the same time legitimize new types of ritualized behavior associated with cyberculture and cross-border youth subcultures; c) in the field of education, against the background of the application of new network technologies and teaching methods, the role-playing behavior of students and teachers changes, theories emerge and develop that suggest the possibility of human learning through technologies and machines, as well as the probability of learning machines themselves in the context of the development of artificial intelligence; d) the religious institution, thanks to the Internet and networks, expands its own communication channels, and communication regarding religious practices and content becomes more dialogical and tolerant. In addition, information contributes to an increase in the weight of an individual's

religious experience as a manifestation of globalization and support for non-traditional religious practices for a particular community; e) in the field of politics, the ways of conducting political campaigns are changing, e-government is emerging, the role of civil society is growing, new network tools are being mastered, which contribute to the formation of a collective will to make socially sound decisions at the legislative level; f) based on the understanding of information as a commodity and as a new resource, a digital economy emerges, forms of work and employment change, and the role of startups and digital platforms grows.

Key words: information, network society, social institutions, digital platforms, communication, media space, globalization, e-government, digital economy, connectivism theory, family transformation.